

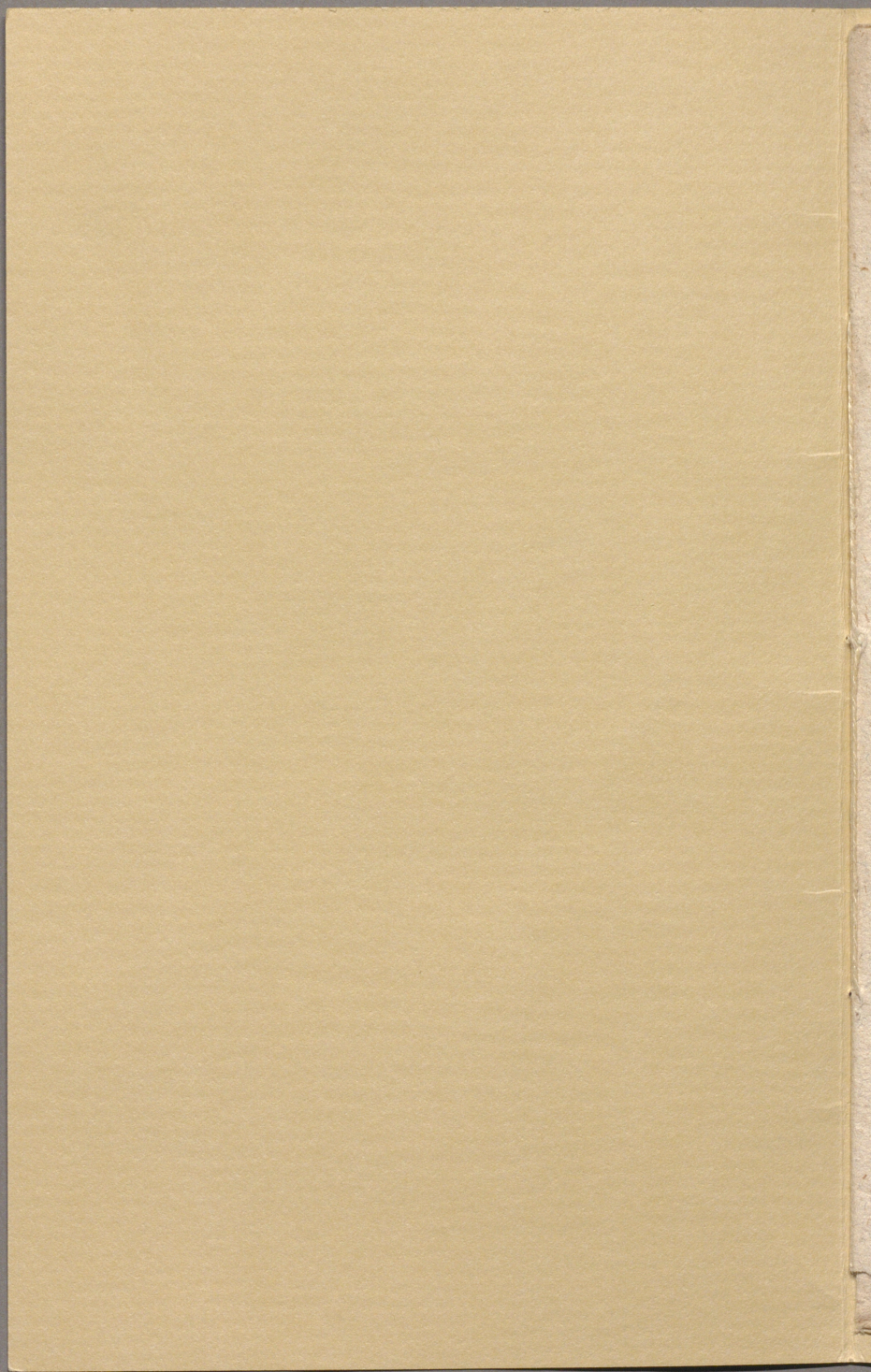
Beskrifning om jordmandel, desz
odling och nytta. Christianstad,
tryckt hos...

1700-1829 12 H Br.

Beskrifning om
jordmandel, dess
odling och nytta

Sv. samtl.
Ekon.
Trädg.
(Br.)
1700-1829

B e s k r i f n i n g

om

Jordmandel,

des odling och nytta.

Christianstad,
Tryckt hos Hof. Secreteraren F. F. Cedergrén,

1814.

Ekou.
Träädag.
1814
1780-1829

REVISED EDITION

III

1960

1960

THE UNIVERSITY OF CHICAGO
LIBRARY

Namn.

Jordmandel, Cypergräs, Stligt Cypergräs.

(*Cyperus esculentus* Linn.)

Botanisk Beskrifning.

Jordmandel tillhörer Grässläktet och står i 3 Klassen 1:sta ordningen af Linnéiska Sexualsystemet, har 3 ståndare och 1 spira (pistill) i en tvåkönad blomma.

Wårten är först sedan några år bekant i Tyskland och härstammar egentligen från Österländerna, hufwudsakligast Egypten samt oblas i Europa, i Frankrike i synnerhet wid Montpellier, Spanien och Italien. Den drifwer en buske af gräs, som alldeles liknar wonsligt Spetsgräs (*Uniola*) till stannad och färg, och har i midten en stark ädra. Den sörcäres gansta begärligt af Boskapen. Den kommer

wål icke wanligen hos oss till blomma och bär inga frön i vårt Norra Klimat; Imidlertid bär den wid rötterne 100 falldt sig foreplantande frukter, i knölar större och mindre liknande Håselnötter och lika så stora, hwilka öka sig till 40, 60, 100, till 150 stycken på en buske efter jordmånens och wäderlekens beskaffenhet. Ja wid en plantering i fet slamtjord, som de, jemte jordens uppstyffning, mycket ålsta, ha redan de flesta buskarne hwardera gifwit 750 och 800 stycken efter en enda Mandel. — Då dessa knölar komma friska ur jorden och blifwit astwättade, hafwa de en i sig lätt spelande jordsfärg och tunn hud, som har synbara afdelningar och bildar liksom gördlar. Men wid torkning strumpna de snart, blifwa krynkliga och alldeles jordsfärgade. Röttet är hwitt, mandelartadt, af en mjölkartad söt något oljaktig fast, och angenäm mandelsmak utan synnerlig parim. Skapnaden af knölarne är wanligen baktill äggformig, och framtill, där frukten hänger wid roten, något spetsig. Men det gifwes äfwen sådana, som äro rundaktiga och tjocka och i sin årskilliga form foreplantas samt hållas för bättre än de förra.

Jordmån.

Wårten kommer fort nästan i all jord,

men afkastningen råttar sig efter jordens mer eller mindre godhet. I synnerhet trifs den i en sandig, varm, lös och fet jordmån, och då hela Cyperus släktet växer på våt och sumpig mark, så vill den wid fortsarande torr väderlek flitigt wättnas.

Odling och Uppdragning.

Från den 1 till den 8 Maj — för är det ej rådligt, emedan de ej kunna tåla minsta frost — sättas jordmandblarne i jorden. Man blöter dem i watten 24 timmar förut; men om man måste nyttja 2 örs gamla mandlar så låter man dem ligga 48 timmar i watten eller lägger något Saltpeter dit såsom ixcitationsmedel; astorrkar dem så med ett rent flåde och bringar dem på ett löst, wäl gödfladt eller annars fett land, som har ett warmt, soligt och fritt läge. Nödgas man hafwa dem under tråd och om man har tung jordmån, så kan man ej råfna på mer än half störd. För att göra det dertill ämnade jordstycket bättre och lösare, nyttjar man hwad som är närmast till hands och lättast att få, samt blandar och förbättrar det med sand, aska, kalk, ruten garfwarebark, säpsjudaraska, sot, gatjord och jord från landsvägar, men i total brist derpå om-

gräfwer man stycket flitigt och gödslar det wäl med korrt rutnad kogödsel, eller om gödslingen ser före wintern (såsom det öfwerhuswid måste se med alla förbättringssätt före wintern och på det jorden wäl må genomrysa och bli lös, omgräfwes) äfwen med annan lång fågödsel.

Skola nu jordmandlarna rickas i sångarne, så kan man plantera dem på 2 sätt:

Antingen — då man har ont om tid och nog ursäde — lägger man ursädesmandlarna ströpt på det affstånd från hwarandra, som de wid sin widore wärt hela sommaren igenom skola bli wa stående.

Eller — om man skall umgå sparsamt med fröna eller sättemöndeln eller och icke förr än i Junii kan umbära flera trågårdslängor som redan en gång förut måste nyttjas — betjenar man sig af de uppwarande plantornas omsättning och lägger alltså sättemandlarna blott på halfwa affståndet från hwarandra på det af två buskar en hwarje gång kan uttagas, fördelas och planteras på ett annat land.

Betjenar man sig af försä sätttet, så drager man på den wäl tillredda 4 fot breda längden små gräswar på längden 2 till 2 $\frac{1}{2}$ tum djupa och 10 tum isfrån hwarandra. — Man kan ock taga 12 och 14 tum om man wid fruktbar jord kan räkna på sta. l buskning och utbredning af plantorna; ty man måste förestäl-

la sig fången till emot Juli som en med fots-
högt gräs tått öfvermyren äng. I dessa drag-
na graswar eller små fåror läggas mandlarne,
som sola uppwär, 10, 12 tum från hwar-
andra, och om några här och där uteblifwa ef-
ter hand ersättas med aftagna sidplantor af de
starkaste buskar. Dock är bättre om de stå 5
eller 6 tum wide från hwarandra, på det man
efter några weckor kan taga opp de här och
där öfverflödiga plantor och sätta in på de
ställen i raderne, där de antingen ej uppkom-
mit eller af insekter förderfwats.

Nro nu mandlarne täkta med jord och
jorden torr, så är nödigt att de genast eller föl-
jande dag wättnas, hwilket wid fortsarande
torr wäderlek måste förnyas. De ligga wanli-
gen 2, 3 till 4 weckor i jorden innan de kom-
ma opp. När de wuxit några tum, tagas de
öfverflödiga opp och dels ersättas dermed de,
som ej kommit opp, dels planteras de öfver-
flödiga på särskilda fångar; hwarwid man iakt-
tager, att något jord följer med.

Nyttjar man andra såttet, så läggas
mandlarne i de 10 tum från hwarandra drag-
na graswar eller fåror blott 3 till 4 tum från
hwarandra och sedan de mot Juni stutit flera
nya plantor och äro några tum stora, afstoskar
man de bredwid stående plantor från stammen
med bibehållande af någon jord och planterar

dem på friska beredda trågarbsfångar. Likaså försar man med de stammar, som stå hvar andra för nära, af hvilka de öfverflödiga uttagas, sönderdelas och vidare planteras. Man kan derigenom göra förökningen utomordentligen stark och denna plantering ser hela Juni till i medio Juli. Ja! man kan drifwa förökningen ännu längre och från början af Juli till i sista hälften deraf åter lossa de hoptals framkommande sidkotten från huswudplantorna och åter utplantera dem. Men ju förr man wid denna tid kan göra utplanteringen desto bättre är det, emedan frukten får mera tid wäxa i jorden och mogna, samt man ej kan weta om warm eller fuktig och kall höst infaller. Wid utplanteringarne måste ej försunnas att straxt watta, om het eller torr wäderlek infaller. —

Den starkaste afkastning genom den tidigaste utplantering kan man få sig på kalla Drifbänkar som man kan täcka. Der lägges man sättmandel wid anskående wår redan i Mars eller April; betäcker dem derpå med halmstrotter eller söster. Om många ännu kalla dagar påfölja, kan betäckningen ligga på om dagen. Men om mandlarne redan uppkommit, kan man efter wäderlekens bestäffenhet gifwa den något luft några timmar om midnatten och blott äta dem för frost. Genom sådana Drifbänkar kan man redan i Maj haf-

wa starka plantor till omsättning, då inga natts-froster mera äro att besara wid den tid mand-larne eljest först utsättas; ett sådant försprång i wårten af jordmandelstockarne, som man sedan så mycket snarare kan åter utdela och omplantera, ger stor fördel och ansenligen större afkastning samt fruktens tidigare mognad.

Widare skötsel och ans.

Består, dels i rensande från ogräs och dels i jordens upprörande några gånger och någon påläggning med jord. Detta 3 dubbla ändamål kan winnas genom flitig upphäckning, som likwål bör ske med största warsamhet och aldrig gripas djupt i jorden emedan rottranken och stundom sidstotten, som löpa flackt under jorden, kunna ganska lätt raddas, om man ej helt viligen och aktsamt förer trågårdshackan. Eljest är det bättre, om jorden blott är någorlunda lös och ej genom störtregn fått forpa, att alldeles icke hacka utan låta bero blott wid ogräsets utrotande. I medertid bidrager jordens upprörande mycket till jordmandelns frodiga wårt och tillika drages något jord emot stockarne.

Will man nyttja gräset till Boskaps- eller Hästfoder, så kan man afflära det till ett

tum nära wid jorden likwål ej förr än i September, men redan i Augusti, om man genom brisbänkar uppdragit tidiga plantor. Man har gjort prof att mandlarne i jorden ej städas. Men det kommer blott derpå an att fruktarna i jorden närma sig till mognad och man ej dröjt med plantornas utfättning eller jordmandlarnes inläggning; följaktligen äger alltså denna offring rum blott wid de första huswudstockarne likwål ester bestaffenheten af årets bördighet, och oftare wid de i Juni tidigt utplanterade stockar.

Kännetecken till mognad

är när öfra speisarne af gräset börja gulna.

Störden

Infaller i October och kan ske wid torr wäder. Iel från början af medio samma månad, ty då hwarken planta eller frukt kon tåla stark köld, bör man ej genom dröjsmål exponera dem, och ehuru ingen stada märkes på mandlarne blir lätt fruktämnet genom frost, ehuru omärkliggen, så förderswadt, att nästa år ingen enda sättemandel uppkommer. Om i Störden kall regnig wäder iel infaller som antingen förswärade fruktinsamlingen eller hotade med starkare frost, är det rådligt, att så länge betäcka stycket med halm, ormbunke, löf o. d. tills man kommit till slut med insamlingen.

Sjelfwa insamlingen

är wid små planteringar lätt då jorden är lös och wäderleken torr. Då frukten ligger blott i till 4 tum djupt, så faller jorden ifrån mest af sig sjelf, att man beqwämt kan aftrycka och samla den i forgar. Den måste sedan wäl rentwäntas wid brunn eller flytande bäck och torkas, antingen i sol och luft, eller bredas ut i en luftig bod, under taket eller i ett luftigt rum tunnt från hwarandra lagda och på det sättet torkas. Men kunna de ej utbredas tunnt, böra de flitigt wändas med råssa, för att ej mögla och förderfwas.

För widlyftiga planteringar åter och då oblingen drifwes i stort, måste en inrättning göras, som i möjligaste mätto sparar tid och folk. Anledning härtill är gifwen af Hofstrågårdsmästaren Schwerkert i Carlsruhe uti Beckers Taschenbuch für Gartenfreunde 1798. Man försärdigar nemligen: en silt af meßings- eller ståltråd $2 \frac{1}{2}$ fot lång och 2 fot bred af den widd emellan träderne, att jordmandlarne ej kunna falla igenom. På hwardera af siltens bezge längre sidor måste wara 2 små hjul 8 tum höga. För denna silt göres ett bord hwarpå den kan löpa fram och tillbaka. Man gör nemligen en ställning 5 fot lång med 4 fötter, till wanlig bords högd, och omgifwer den med en wanlig, 2 tum bred rebba, som

spikas på de 4 sidorna. I denna sikt, som med rammen ställes på bordet, slås en del af de samlade jordmandlarna med jorden, och sikten drages hastigt fram och tillbaka af 2 personer, att jorden o. d. m. till det måsta afsiljes. Mandlarna jemte den i sikten qwarvarande orenlighet föras i en kårta till flytande watten, öfas åter i sikten, hwarigenom mandlarna ej kunna falla, och det derwid warande grummel aftwås. Har man jord med mycken småsten, som komma i sikten jemte mandlarna och derifrån ej kunna afsöndras, så gör man till sista operationen en 16 fot lång och 2 fot bred rånna af slårhöfjade bräder, som på begge sidor och ändor har en $\frac{1}{2}$ fot hög list. Inne på botten af rännan påspikas 6 lika långa från hvarandra warande afhöfjade ribbstycken på tvåren. Rännan sättes under en pump i en vinkel af circa 28 till 30 grader, och mandlarna jemte den ännu öfriga orenligheten öfas öfwersta sacket; en person pumpar hastigt på watten och en annan person omrörer sakta med handen. Härigenom följas mandlarna ned i de nedersta sacken, så att den lätta orenligheten flyter ofwanpå och stenarne blifwa liggande i de 2 öfwersta sacken. Åro nu mandlarna afsöndrade och sacken deraf mest uppsyllda, så hånwer man rännan i högden på ena sidan, låter wattnet sakta rinna af, kastar bort stenar-

ne, tar ut mandlarna och lägger dem till torr-
ning i ett lustigt rum tunnt utbredda på en af
spjålar sammanflätad maschin.

Tro nu mandlarna fullkomligen torrlade,
kunna de genast ån en gång kastas i en bytta
och watten slås derpå, då de små och omogna
mandlarna som genom torrning bli helt låtta
mest flyta ofwanpå wattnet och kunna afhållas.
De öfriga goda affturas ströxt med en stubb-
qwast och renas derigenom fullkomligen från
alla qwarbliswande fina rotfibrer och tunna
torra hinnor; samt, då de åter gjorts rått tor-
ra, läggas i wäl förwarade kistor eller fat och
dylikt hwarigenom de conserveras för råttor,
som mycket efterstråfwa dem och gömmas
tills behof inträffar.

Kemiska Sönderdelningen

af jordmandel lemnar i beståndsdelar af 100
delar:

Watten, 0, 30

Stärkelsemjöl. 0, 11.

(Detta är ganska fint och hwitt, och rik-
haltigare ån af potåter. Det blir ock efter
upplösningen i watten mycket hwitt och tjernar
således wäl till sin bakelse).

Olja, 0, 05.

(Denna olja följer blott wid försök med

en mindre portion och i försst tillstånd
 då jordmandlarna ännu ej wärit länge ur jor-
 den men i stort och wid längre uttorkning
 tills de fått ligga circa ett år, gifwa de wida
 mera olja och af den förträffigaste bestaffenhet).

Extracet, 0, 07

gulaktigt och smakar först

0, 53

Kådan uppkommer först af oljan genom rost-
 ning och ger då fullkomlig och angenäm
 kåda. — 0, 07.

Bruket och Nyttan

1:0 ett herrligt Kaffe, som fullkomli-
 gen kan ersätta det Indiska till smak, kraft och
 godhet.

Wid Mandlarnes bränning till
 Kaffe bör i synnerhet tillses, att oljan genom
 för stark tid ej förloras och att de ej brännas
 för hårdt och ej för swagt. I förre fallet blir
 massan till kol och mister oljan, hwarpå det
 mesta ankommer; — i sednare utw. klar oljan
 sig ej nog. Man förusätter ock att de förut
 wäl rentwättas samt af och uttorkas. Efter
 jordmånens och gödslingsfättets bestaffenhet kan
 det ock wara ganska tjenligt, att jordmandlars
 ne före beredningen till kaffe uppkolas och se-
 dan åter torkas, för att utdraga alla krudite-
 ter, samt då först på wanligt wis brännas,

malas och kokas. Det säkraste sättet är: att låta rötterna lindrigt uttorka i luften, sedan lägga dem i en bakugn, men ej så het att brödet kan gräddas, och flitigt tillse dem tills de i brottet wisa en ljusbrun färg. Rostas de starkare, bli alldeles mörkbruna eller till och med swarta, så förlora de allt angenämt kådaktigt och öfswergå ytterst lätt i tillståndet af kol.

2:o en förträffligolja så ren, klar, sött och wälsmakande att den är att föredraga alla hittills bekanta oljor och sjelfwa provenceolsjan, så wäl att bruka i mat som bränna, då den brinner klar som bomolja och ej det ringaste röker eller luktar.

3:o utan twifwel måste Jordmandlarne gifwa ett förträffligt Bröd. — Man gör redan den anmärkning — dock måste flera försök göras att om man will baka bröd af jordmandel, skall man förut rosta och sedan mala den, hwars igenom den blir wida bättre till mjöl och bröd, och brödet lättare och mera lättsmått. Widare måste den surdeg, som nyttjas, tagas af wanlig bröddag och således wara gjord af swart mjöl, emedan detta jäser och häfwer sig bättre än hwitt mjöl. Will man göra brödet mera utsökt och smakligt och till den ändon dertill taga mjölk, grädda, smör, ägg m. m. så hindra sådana tillägg icke jäsnings med swart surdeg, utan fast mera stärka densamma.

4:o Sprit och Brännvin, hwars godhet och wälsmaktighet kan göras lik Rum eller Brännvin af Sockersyrup, om tillblandning, jäsnings och värma behörigen och klokt ledas.

5:o till Delikatesser: att ätas färsta till Desert äro de förträffliga. Färsta, stekta, öfwerträffa de wida Maroner och Kastanjer. De äro söljaktligen och att bruka till mångahanda slags mat ty de ersätta Mandel. — De gifwa i synnerhet en förträfflig Mandelmjölk. I Spanien där de rått starkt odlas och särdeles i Madrid nyttjas de i stor mängd till Orgead eller mandelmjölk. —

Will man bebehålla frukten länge, färst att äta rå, så fyller man dermed buteljer, förkar dem wäl, och förwarar dem i en swal källare eller hänger dem i en djup brunn.

6:o till Boskaps utfodring sommar och winter. Olikakorna af utpräfade mandlar äro ej mindre förträffligt mjölkfoder till dryck för mjölkande kor, än och ett gogneligt gödningsfoder för Swin, som deraf måste få det läckraste kött.

Widare Wola försök och erfarenhet med tiden lära, om icke jordmandlar wäl kunde nyttjas i stället för den byra waniljen i Chokolad,

